

Steiner bevrijden van mist en mystiek

'De boeken van Steiner zijn van een geheel andere kwaliteit dan die van de overige schrijvers over antroposofie... om Steiner kun je niet heen.' Daarom leggen de redacteuren van de Rudolf Steiner Vertalingen nu al vanaf 1991 band na band op tafel: rood, groen, oranje, blauw. Maar hoe komt de redactie aan eigentijdse vertalingen, bevrijd van mist en mystiek? En waardoor zijn ze in staat deze arbeidsintensieve klus te klaren?

Frits de Leeuw sprak met Frans van Bussel, voormalig bureauredacteur van Vrij Geestesleven, Pim Blomaard, in het dagelijks leven financieel directeur van de Raphaëlstichting, en Roel Munniks, euritmitherapeut.

Frits de Leeuw

Het frisse rood, groen, geel en blauw van de boekomslagen contrasteert fraai met het bleke herfstlicht, dat door de vensters van uitgeverij Christofoor naar binnen valt. Om de tafel de voltallige redactie van de Rudolf Steiner Vertalingen: Pim Blomaard, Frans van Bussel en Roel Munniks. Voldaan over de 36 delen die sinds 1991 verschenen. En vol vertrouwen dat de resterende twaalf vertalingen in 2006 gereed zullen zijn.

Toen in de jaren tachtig de eerste gedachten over deze reeks tot leven kwamen, waren er al veel Nederlandse vertalingen van het werk van Steiner in omloop. Waarom dan dit ambitieuze en kostbare project?

Frans van Bussel: 'Er waren vanaf de jaren vijftig inderdaad al heel wat vertalingen tot stand gekomen. Bij Vrij Geestesleven alleen al verschenen meer dan honderd titels. Daarnaast waren er op kleinere schaal nog drie andere uitgeverijen met Steiner bezig. De meeste vertalers waren enthousiaste amateurs, die uit liefde voor een bepaalde cyclus van Steiner – soms helemaal uit zichzelf – aan het vertalen sloegen. Bij Vrij Geestesleven werd in die tijd hun werk gewoonlijk beoordeeld door een van de bestuursleden. Die las het stuk 's avonds in zijn luie stoel door, veranderde hier en daar wat en dan ging de tekst zo regelrecht naar de drukker. Allemaal onbezoldigd werk, het kostte niets, maar het leidde wel tot een bonte verzameling vertalingen, die lang niet allemaal de toets der kritiek konden doorstaan.'

Pim Blomaard: 'Een ander bezwaar was het ontbreken van een zekere eenheid in dat geheel. Daardoor begreep noch de boekhandel, noch het publiek dat een boek over bijvoorbeeld de antroposofische pedagogie niet op zichzelf staat, maar inhoudelijk samenhangt met de andere publicaties uit het oeuvre van Steiner.'

Hoe ontstond nu in die jaren tachtig het idee om een nieuwe reeks vertalingen uit te geven?

Roel Munniks: 'Zoals ik het me herinner waren Michiel ter Horst, destijds voorzitter van het bestuur van Vrij Geestesleven en Martien Ockeloen, directeur van de uitgeverij, de initiatiefnemers.'

Pim: 'Voor Michiel ter Horst was het altijd al heel belangrijk dat het werk van Rudolf Steiner, dat nu eenmaal de basis en de kern van de antroposofie vormt, goed verzorgd werd uitgegeven.'

Frans: 'Martien Ockeloen kreeg rond 1985 behoefte aan een nieuwe aanpak waarmee hij de vertalingen kon blijven uitgeven. De verkoop van de boeken van Steiner liep toen namelijk opeens sterk terug. Voor de oorzaak daarvan moeten dan even terug naar de jaren zeventig. Vrij Geestesleven was in die tijd groot geworden, samen met de vrije scholen en de positieve ontwikkelingen in de andere werkgebieden. Veel mensen kochten en lasen Steiner. De verkoop van zijn boeken vormde de kurk waar de uitgeverij op dreef.'

Vijftien jaar later was dat drastisch veranderd. Toen waren Veltman en vooral Lievegoed de kaskrakers. Van *Mens op de drempel* verschenen maar liefst zes drukken. Maar de 'Steinerpoot' kon zichzelf, doordat de vraag inzakte, niet langer bedruipen. Bovendien was de uitgeverij professioneler gaan werken. Er werd veel meer redactietijd in de Steiners gestoken, waardoor het te duur werd om ze te maken. In die situatie vonden Michiel ter Horst en Martien Ockeloen elkaar in het besluit om het werk van Steiner niet verloren te laten gaan en een nieuwe reeks vertalingen op te zetten.'

De professionele basis was er dus al. Maar hoe stond het met de financiering?

Roel: 'Ik zat toen in het bestuur van de Antroposofische Vereniging en ik herinner me dat we toen zeiden: "We stellen een behoorlijk bedrag beschikbaar en als jullie via fondswerving een zelfde som binnenhalen, dan maken we het bedrag over." Dat is gelukt: de Iona Stichting droeg bij, er kwamen particuliere giften en er werd een systeem van begunstigers opgezet. Zo kwam er een paar ton (guldens!) beschikbaar.'

Pim: 'Toen zeker was dat er genoeg geld was binnengekomen om voor drie jaar aan de slag te gaan, werd in 1989 de redactie benoemd. Om de reeks direct goed op de markt te zetten, viel het besluit om te starten met de uitgave van drie boeken tegelijk: twee rode (*De weg tot inzicht in hogere werelden* en *Waarheid en wetenschap*) en een groene (*Algemene menskunde*). De presentatie vond plaats in het voorjaar van 1991 in de Nieuwe Kerk in Amsterdam, met Lievegoed in de hoofdrol.'

Het begin van een Nederlandse Gesamtausgabe?

Pim: 'Tegen die vierhonderd titels van de *Gesamtausgabe* kunnen we natuurlijk nooit op. Maar waar de redactie vanaf het begin naar streefde was een selectie van de belangrijkste werken van Steiner, samengebracht in een oeuvre van achtenveertig zorgvuldige vertalingen, waarin de diverse aspecten van de antroposofie evenwichtig tot hun recht komen.'

In de eerste drie jaar hadden jullie dus voldoende geld om te kunnen draaien. Hoe is de financiële situatie nu?

Pim: 'De Stichting Rudolf Steiner Vertalingen beschikt nu over een stabiel bestand van circa vijfhonderd begunstigers. Het bestuur werkt er hard aan om dit aantal op peil te houden. Daarnaast hebben we natuurlijk de inkomsten uit de normale verkoop. Langs die twee wegen kunnen de kosten voor ongeveer de helft gedekt worden. De rest is schenkgeld van fondsen, stichtingen en particulieren.'

Demystificatie

Jullie noemen tot dusver alleen praktische overwegingen om met de reeks te starten: beter vertalen, meer samenhang. Zaten er bij jullie ook idealen achter?

Frans: 'We zijn natuurlijk allemaal fans van Steiner. Daar ligt – met de mens Steiner als verbindend middelpunt – immers zo'n geweldig levenswerk. Dat mag niet in de vergetelheid raken. Wij gaan dan ook niet mee met de opvatting dat we de antroposofie voortaan maar moeten overlaten aan moderne auteurs.'

Roel: 'De boeken van Steiner zijn ook van een geheel andere kwaliteit dan die van de overige schrijvers over antroposofie. Als je de antroposofie echt grondig wilt bestuderen, dan kun je niet om Steiner heen. Daarom moet zijn werk in een betrouwbare vorm en in uitstekende vertalingen beschikbaar blijven.'

Pim: 'En voor die betrouwbaarheid moet je steeds weer terug naar de bron. Want wie was die historische Steiner? Wat is er authentiek in hetgeen we van hem weten en wat kwam er in de afgelopen jaren uit de koker van anderen? In de begintijd van de redactie viel vaak het woord *demystificatie*: we wilden Steiner bevrijden van de mist en mystiek die om zijn persoon geweven was en hem als het ware ontschillen van oordelen en oppervlakkige interpretaties. Neem bijvoorbeeld zijn taalgebruik. Daar werd vaak van gezegd dat alles wat hij zei een geweldige diepgang had. Als je maar één woord aantastte, dan zou je de

essentie van zijn hele betoog missen. Nu komen er in het werk van Steiner inderdaad termen voor die voor een Nederlander van de eenentwintigste eeuw moeilijk te doorgronden zijn. De verleiding is dan groot om daar een mystieke inhoud aan toe te kennen. Wij ontdekten echter dat er soms veel eenvoudiger verklaringen waren. Steiner sprak in de alledaagse taal die in Duitsland en Oostenrijk rond 1900 gangbaar was. Wijnand Mees zei meer dan eens: "Hij was een Oostenrijker, hij kon niet eens mooi Duits spreken!"

Roel: 'Wat je als Nederlandse lezer als bijzonder taalgebruik interpreteert, is dus soms niets anders dan de spreekwijze van die tijd. Dat is heel normaal. Ook bij andere Duitse schrijvers kom je een gedateerd taalgebruik tegen.'

Pim: 'Juist om dit soort misverstanden te ontmaskeren, wilden wij als redacteurs vanaf het begin voldoende tijd hebben om de historische bronnen grondig te inventariseren en te ontsluiten. We konden dan de ontwikkelingen in de antroposofie relateren aan de maatschappelijke bewegingen in de afgelopen eeuw. Maar daar hadden we jammer genoeg geen geld voor.'

Roel: 'In afgevlakte vorm komt dat wel tot uiting in het nawoord van elke vertaling. Dat heeft vooral tot doel om het betreffende boek in zijn tijd te plaatsen. Een goed voorbeeld daarvan is het voortreffelijke nawoord van Edithe Boeke bij de uitgave van *Sociale toekomst*.'

Frans: 'Hetzelfde streven we na met de annotaties. Naast de normale verwijzingen proberen wij – in de vorm van toelichtingen op de tekst – de minder duidelijke termen en rare dingen nader te verklaren en in een historisch verband te plaatsen. Wat bedoelde Steiner toen? En hoe moet je dat nu begrijpen? Bij de Gesamtausgabe vind je dat niet!'

Een exegese?

Roel: 'Niet in de zin: Gij zult Steiner zus en zo verstaan. Wel met de bedoeling om uitspraken, die vandaag de dag niet meer kloppen, te problematiseren of op te helderen. Verder willen we met de toelichtingen bereiken dat een boek van Steiner ook begrepen kan worden door iemand die nooit eerder een antroposofisch werk las. Dat doen we door vanaf de eerste bladzijde elke antroposofische term te verklaren. Dat zie je bij de Gesamtausgabe ook niet.'

Steiner bevrijden

Pim: 'Een steeds weer terugkerend thema bij ons werk was: welke uitspraken berusten nu eigenlijk op het geesteswetenschappelijke werk van Steiner zelf en welke ontleende hij aan andere bronnen. Hij had niet voor niets een bibliotheek van ruim negenduizend boeken.'

Frans: Neem de bekende 'Nebenübungen' (de zogenoemde basisoefeningen) die hij onder meer beschrijft in *De weg tot inzicht in hogere werelden*. Bijna iedereen denkt dat Steiner die zelf heeft bedacht. Uit historisch onderzoek blijkt echter dat die afkomstig zijn van de theosofe Annie Besant, die ze op haar beurt weer had ontdekt in het Indische cultuurgebied. Steiner heeft daar het zijne over willen zeggen. Hij beschrijft de oefeningen op zijn eigen manier en zuivert ze daardoor van verkeerde invloeden en voorstellingen. Het gaat er dus om Steiner te bevrijden uit het net van opvattingen en vooroordelen dat in de loop der jaren in de antroposofische beweging om hem heen is geweven. We hebben dat als redactie vanaf het begin voor ogen gehad en zoveel mogelijk in de kwaliteit van de vertalingen, de toelichtingen en de nawoorden tot uitdrukking gebracht. Tegelijkertijd bleek dat ook binnen de Antroposofische Vereniging de behoefte groeide om Steiner vanuit een vrije, onafhankelijke houding te bestuderen. Steeds meer mensen vroegen zich af: In hoeverre zijn we jegens het gedachtegoed van Steiner in staat tot het vormen van een onafhankelijk oordeel? Deze vraag werd uiterst actueel tijdens de discussies over de rassenleer. Journalisten hadden moeite met ons antroposofen, omdat ze er vanuit gingen dat wij de gedachten van Steiner klakkeloos overnamen. Veel problemen zouden zich toen niet hebben voorgedaan als we in het verleden die zelfstandige houding ten opzichte van

de antroposofie meer hadden geoefend. Als we duidelijk hadden gemaakt dat we Steiner en de antroposofie vertegenwoordigen op basis van een eigen oordeel.'

Wie maakten er in al die jaren deel uit van de redactie?

Pim: 'We zijn nu met ons drieën. Frans woonde, als bureauredacteur van Vrij Geestesleven, vanaf het begin de redactievergaderingen bij. Ik kwam een paar maanden later in de redactie, als vervanger van Auke van der Meij. Jelle van der Meulen en Wijnand Mees zijn tien jaar lang redactielid geweest en Roel is er nog maar pas.'

Wat trof je aan Roel, een uitgebluste ploeg?

Roel (onder hilariteit): 'Integendeel. Ik kwam binnen in een redactie, bijgestaan door een hele goeie secretaresse, Lieke Bronzwaer, die een grote liefde voor taal combineert met een intens gevoel van verantwoordelijkheid voor het werk van Steiner. Het was ook een leuk moment. De redactie stond vlak voor het besluit om alsnog de vier evangeliecycli in de serie op te nemen. We waren dus weer terug bij de kernvraag: Wat geven we eigenlijk uit? Maar ik geef toe, het was niet meer de Gideonsbende uit de beginjaren. Daar werd door de anderen soms met weemoed op teruggekeken.'

Antroposofie is moeilijk

Hoe ver zijn jullie nu met de reeks?

Pim: 'We halen elk jaar weer de taakstelling van drie uitgaven per jaar. We komen binnenkort op nummer 37. In 2006 verschijnt het laatste boek. Dan is de reeks van achtenveertig delen klaar.'

Er is dus nog een jaar of vier te gaan. Is het werk dan af?

Frans: 'Waarschijnlijk niet. Het idee leeft om een kleine selectie uit die achtenveertig boeken als goedkope pocket uit te geven. De huidige serie is weliswaar verhoudingsgewijs niet duur – omdat we veel financiële steun krijgen – maar de verkoopprijs is dan toch nog € 25,- of meer en dat is voor veel mensen te veel. Met de uitgave van de goed lopende boeken in pocketformaat hopen we een nieuwe markt open te leggen.'

Pim: 'De grootste groep afnemers vormen de begunstigers en intekenaars, die goed zijn voor ruim duizend boeken per jaar. De verdere afzet verschilt per titel. De basiswerken doen het redelijk, die worden ook herdrukt, maar van een boek als *Sociale toekomst* worden per jaar niet meer dan twaalf tot vijftien exemplaren verkocht. Maar in het algemeen gesproken moet ik zeggen: het antroposofische boek zit in een moeilijke periode. Er wordt sowieso al minder gelezen, het leesgedrag verandert, mensen grijpen niet meer zo snel naar een moeilijk boek en – laten we eerlijk zijn – boeken over antroposofie zijn nu eenmaal moeilijk.'

Frans: Ik heb ook de indruk dat er onder antroposofen minder belangstelling bestaat voor studieuw werk. In de jaren zeventig bestond er een brede kring van trouwe lezers, waarbinnen leesgroepen actief waren, die elk nieuw boek van Steiner onmiddellijk kochten en lazen. Tegenwoordig zie je veel meer belangstelling voor cursussen en workshops, waar je iets kunt ervaren en beleven. De belangstelling voor spirituele onderwerpen vermindert niet, maar de trouw aan het antroposofische gedachtegoed brokkelt af. Dat uit zich bijvoorbeeld in een groeiende belangstelling voor esoterisch werk dat bij andere uitgeverijen verschijnt. We willen als antroposofen van ons eiland af. We hebben ook steeds meer moeite om te zeggen: 'Ik ben antroposoof!' Maar juist nu antroposofen steeds meer interesse tonen voor wat anderen doen, blijkt van die andere kant geen belangstelling voor ons terug te komen.'

Roel: Ons bericht is gewoon te moeilijk. Daarom moeten er meer boeken komen over Steiner, die toegankelijk zijn voor een brede kring lezers. We hebben behoefte aan een goed geschreven inleiding in de antroposofie en aan boeken die dieper ingaan op de onderwerpen die Steiner behandelt. Maar alleen met toegankelijke boeken ben je er niet. Vroeg of laat moet je terug naar de bron, naar die boekenplank met achtenveertig

vertalingen.'

Nog even een praktische vraag: hoe komen jullie eigenlijk aan goede vertalers?

Pim: 'In het begin dachten we aan een kleine groep van vaste vertalers, waaraan we het werk grotendeels zouden uitbesteden. Wij konden ons dan beperken tot de eindredactie, zodat we alle tijd hadden voor onderzoek. Dat bleek niet te werken. Een goede vertaler moet namelijk gelijktijdig voldoen aan drie criteria: goed zijn in Duits, goed zijn in Nederlands en veel begrijpen van antroposofie.'

Frans: 'En goed met de redactie kunnen omgaan...!'

Pim: 'Zulke mensen bleken moeilijk te vinden. We hebben het ooit eens geprobeerd met twee vertalers van naam, die veel ervaring hadden met auteurs als Kafka, Rilke en Goethe. Het lukte niet, gewoon omdat ze er niet in slaagde voeling te krijgen met de antroposofische context.'

Roel: 'Ook in het Duits is Steiner moeilijk te begrijpen!'

Pim: 'Dat alles betekende dat we als redactie de opgeleverde vertalingen zeer nauwgezet moesten doorlezen en corrigeren. Dat kostte ons zoveel tijd dat het historisch onderzoek, waar vooral in het begin onze zinnen op hadden gezet, er grotendeels bij inschoot.'

Nawoordschrijvers, waar vind je die?

Pim: 'Dat zoeken begint met een paar vragen. Wat voor boek is het? Wat speelt er met betrekking tot het behandelde onderwerp in de wereld, in de antroposofische beweging? Wat voor historische vragen kleven er aan? En wie zien we daar dan verschijnen, met een kritische, weloverwogen visie?'

Roel: 'Je moet gewoon heel veel mensen kennen en weten waar die mee bezig zijn, waar ze zich op richten. En dan hoop je iemand op het spoor te komen, die vanuit een eigen achtergrond een lans breekt voor Steiner. Wat zegt zo iemand nou over het werk van Steiner?'

Frans: 'Het nawoord krijgt dan het karakter van een statement, een frisse blik, een onafhankelijk oordeel, waardoor het ook voor niet-antroposofen gemakkelijker wordt om zo'n boek eens te pakken en in te kijken. En dat hoort ook bij het vrij maken van Steiner!'

De zaterdagmiddag is in zijn schemerurtjes beland en we stoppen er mee. Dat brengt de heren tot een gezamenlijk slotakkoord, dat geheel en al past in de harmonie die het gesprek van begin tot eind kenmerkte.

'We gaan nog wat gezelligs doen.'

'Wat drinken.'

'Wat eten!'

Ze hebben het verdiend.

Artikel uit: **Motief, maandblad voor antroposofie** - nr. 58, december 2002

© Antroposofische Vereniging in Nederland

www.antroposofie.nl